

Pomogáts Bélának, a Somogy folyóirat volt főmunkatársának kedvelt metaforája szerint Faludy György a XX. század Odüsszeusza, aki messze tengereket járt be, s harcot vívott a történelem mitikus szörnyeivel.¹ És tényleg, Mikes Kelemen óta talán Faludy György az, akitől leginkább elválaszthatatlan az emigráns lét toposza irodalmunkban. Kétszer is emigrációba vonult, vagy inkább kényszerült: 1938 és 1946 között a második világháború és előzményei, 1956 és 1989 közt a forradalmat leverő rendszer ösztökelte Nyugatra. Külhoni egyetemi tanulmányaival, gyermek- és időskori utazásaival együtt így fél életét idegenben töltötte. Már harmincas éveiben „bejártam a hét világot...” címmel írhatott memoárt, s egzotikus helyszínekről keltezhetett verseket. Ugyanakkor több pályatársával szemben, hosszú élete révén, megadatott neki, hogy mindkétszer hazatérhetett Ithakájába.

A két emigrációból az első a kevésbé ismert és irodalomtörténetünkben kevésbé tipikus – most ezt mutatom be röviden.

1938-as első emigrálása első pillantásra meglepőnek tűnhet. Egy ígéretesen induló pályafutást akaszt ezzel meg: Villon-átköltései egyre nagyobb sikert aratnak, már zeneakadémiai estet is kiérdemelnek, az év nyarán pedig két kötete is megjelent: első saját verseskötete és harmadik fordításgyűjteménye, himnuszokkal. Visszaemlékezése szerint mégis már hónapok óta az emigráción töprengett.²

Távozásának egyaránt voltak köz- és magánéleti okai. A *Pokolbeli víg napjaimban* kiemeli, mennyire aggasztotta az országban eluralkodó antiszemitizmus, és ezzel egy időben publikációs lehetőségeinek szűkülése. A szélsőjobb tendenciáknak utat nyitó, Faludy szociáldemokrata pártjának gyűléseit betiltó, sajtóperektől hangos ország egyre kedvezőtlenebb terepet nyújtott egy zsidó származású, baloldali, erotikus versekkel polgárpukkasztó költőnek. Faludy ismerősei, pályatársai közül szintén ekkor választotta az emigrációt Fejtő Ferenc, Ignótus Pál, Szélpál Árpád, Németh Andor vagy Hatvany Bertalan, ahogy már kinn élt a régi családi barát, Fényes László.

Rejtélyesebb Faludy azon állítása, hogy sajtóvétség miatt a börtön elől kellett menekülnie: A *haláltánc-balladát* vélték parasztlázadásra uszítónak. A kiutazást követő anyagi ellehetetlenülés miatti kétségbeesésében a moszkvai kommunista emigrációhoz forduló levelében erről ekként számol be: „Két és félévi börtön van a nyakamon egy versem miatt, az állami és társadalmi rend felforgatása címén, két hónap Rajniss Ferenc »megrágalmazása« miatt, továbbá katonaszökevény vagyok, mert nem voltam hajlandó ruténeket akasztani menni, és beteltem a több mint húshónapnyi katonáskodással.”³ Ugyanakkor lehetséges, hogy a rá leselkedő veszélyt eltúlozta – Fejtő Ferencsel szemben Faludy nem volt benne a Horthy-rendszer rendőrségének a megfigyelendő személyeket tartalmazó hírhedt Fehér könyvében, s Kanadában már egyenesen tizenkét esztendőnyi börtön veszélyét említette.

A magánéleti szál főként nőket jelentett. Részint ekkori első feleségét, a férje ekkori nevét fölvevő Leimdörfer Valériát, a baráti körben csak Valyként vagy Ba-

* Az írás a Berzsenyi Dániel Művészeti és Irodalmi Társaságban 2015. április 7-én elhangzott előadás első felének szerkesztett változata.

baként emlegetett irodalmi kékharisnyát. Aki a fennmaradt levelek szerint korántsem volt hárpia, sokkal inkább férjén csüngő, verseit másoló, és valószínűleg pont rajongásával a költőt az örületbe kergető asszony lehetett. Alátámasztja ezt például a jó barát, Fényes László 1939–1940 közötti emléke: „Drága Valy, olyan kedvesen és szeretettel nógassa Gyurit az írásra, mint egyszer láttam, hogy költögette az álmából. Ez a Maga nagy hivatása.”⁴

A másik nő Eva Schärf, a *Ballada F. Gy. egyetlen szerelméről* műzsája. A valószínűleg művésznéven – „éles” – föllépő, társulatba szerződve mindössze két évadot játszó, jelentősebb szerepeket csak Grazban kapó színésznő⁵ inkább szeretőként jellemezhető – ahogy ezt Faludy róla szóló prózája és hozzá írt versei is megerősítik.⁶ Az 1938 tavaszi Anschluss után sok osztrák művész költözött Párizsba, velük érkezhetett ide, csábítva korábbi lovagját.

Végül mindenképpen megemlítendő Faludy egész életét átható kalandvágya, utazási szenvedélye, mely Párizsba, majd annak elestekor más kontinensekre vitte. Ahogy *Búcsú Európától* című versében fogalmazott: „bujdosni vonz a messze ég / s kalandra hív a durva ágy.”

1938 decemberében érkezett Párizsba, ahol 1940 júniusáig másfél évet töltött egy kis piszkos szállodában.⁷ A legnagyobb meglepetésére őt rögtön követő feleségével gyakorlatilag pesti polgári családi életük kimentett emlékeit élték föl: ékszereket adtak el, hogy fusson kávéházra és cigarettára. Joggal írhatta *Nincs visszatérés* című versében: „Nem hívott útnak ágy, se rakott asztal, / csupán e hűvös, néma becsület.” Szemléletes képe volt a visszatekintő idős Faludynak egyik költői estjén, miként főztek kukoricadarát, hogy annak egy-egy szeletét egyék, míg az étel többi része az éjjeliszekrényre kiborítva remegett az utcán elmenő autók hatására. Ekkor írt verséből kimagaslik az *Óda a magyar nyelvhez* első változata.

Tartott mindez Párizs francia megszállásáig, amikor is délre menekültek, s két hét után Marokkóban kötöttek ki. Casablanca, később Marrakes, végül Tanger volt ideiglenes otthonuk.

Egyik korábbi írásomban elejtettem azt a megjegyzést, hogy Faludy részben túlbecsülte az őt fenyegető veszélyt, azaz részben kalandvágya, s nem pusztán az aktuális veszélyhelyzet sodorta Afrikáig.⁸ Valójában én csak a korabeli mentor, Fényes László állítását ismételtam meg, aki szemrehányó leveleket küldött fiatal barátja után Marokkóba (megtalálhatók az OSZK-ban): mennyivel könnyebben tudnák Franciaországból kivinni, mint Afrikából, Fejtő is milyen okosan tette, hogy a vidéki Galliában maradt. Mégis joggal érkezett fölvetésemért panasz: mint utólag mi már tudhatjuk, egy baloldali, zsidó, biszexuális menekült nem aggódhatott túlzottan a deportálástól. Ugyanakkor mintha Faludy ugyanabba a hibába esett volna, mint 1849-ben Vörösmarty és Bajza: túlbecsülte saját szerepét. Azt hitte, személy szerint is üldözik őt – ahogy a *Pokolbeli víg napjaim* cikksorozat-verziója szerint később is úgy vélte, mindenütt fölismerik, a vidéki ÁVO-s is őt olvassa, a táborozó diákoknak pedig nincs is nagyobb vágyuk, mint az ő költeményeit szavalni. Egyértelműen nem volt Marokkóban sem biztonságból: gondoljunk akár az Aïn Chock koncentrációs

táborában eltöltött két éjszakára, az idegenellenes pogromra vagy akár arra, hogy épp veszélyeztetettségére hivatkozva sikerült őt Amerikába kimenteni.

A marokkói eseményeknek szerencsére van egy, Faludy kései visszaemlékezéseitől független tanúja. Amikor 2010-ben, a Faludy-centenárium évében életmű-kiallítást rendeztünk, a feldolgozatlan hagyatékokban a Petőfi Irodalmi Múzeum kiváló munkatársai előkerítették Havas Endre naplóját. Faludy emigránstársa, Károlyi majdani titkára egy kis füzetben, vázaltszerű tömörséggel napról napra megörökítette a menekültek életét – és ezáltal megerősítette Faludy fantasztikusnak ható beszámolóit.

Vegyük példának okáért az említett, idegenek elleni pogromot. Ahogy később a kötetcímet adó *Hullák, kamaszok, tücsökzene* versében megörökítette, váratlan zendülés tört ki a nem arabok ellen, melybe a sétáló menekültek is belecseppentek. Miközben egy szőke idegenlégiós hadnagyot a szemük láttára vertek agyon, ők nyugodtságot erőltetve magukra, sétáltak tovább – hidegvérükkel lecsillapítva a támadókat, és megmentve életüket. Első pillantásra hihetetlennek tűnő, kalandos történet – melyet azonban megerősít a kortárs Havas, aki 1940. november 2-áról a következőket írta: „Autóbusz. Leszállás. Gonosz [?] zaj. Betört kirakat [?] Valit [?]. Zsidók ellen. Be az utcába. Gyuri külseje, a 10 perc=10 óra. Kövek – fenyegetés. Haj-sza [?!] Barakk[b]a [?]. Zsidót verik. Kő mellett. A nagy kő az arab gyerek kezében. Lassan, nyugodtan megyünk.” Vagyis itt egy bizonyíték arra, hogy a Faludy életművében gyakori színes adomák mögött általában valóban megtörtént életesemények állnak, legföljebb kis stilizálással formálta őket műalkotássá.

A napló és a fennmaradt levelek tanúsága szerint is a párizsihoz hasonló, nyomorgó, de irodalmi szalonéletet éltek, olvastak, leveleztek, kávéházba és emigráns társaságokba jártak. Ugyanakkor a fokozott veszély- és kilátástalanság-érzés többeket, végül Faludyt is az öngyilkosság fontolgatására sarkallta. Egy év afrikai időzés után „Gyuri először mondja, hogy nem akar élni”.⁹

A háborús menekültelet embert próbáló világában egy új szerelem nyújtott számára vigaszt. Marokkóba érkezése után egy hónappal találkozott Amárral, azaz Havas naplója szerint Ammar Ben Nasserrel. Havas Endre naplójában sorjáznak az ilyen említések: „Gyuri az arab lakásán”,¹⁰ „Gyuri–arab”,¹¹ illetve közben szinte biztosan ettől nem függetlenül: „V[aly]–Gyuri közt a helyzet rosszabbodik”.¹²

A feleség sajnos nem a legjobb módszert választotta, hogy visszahódítsa Faludyt. Egy Jacques nevű gazdag franciával kezdett magának udvaroltni, hogy a költőt féltékennyé tegye. Első pillantásra ez anyagi előnnyel is járt: kaptak tőle ezer frank hitelt. Ugyanakkor a francia nem vette észre eszköz voltát, sokat remélt e kapcsolattól, Valyt feleségemnek szólította, s már a megszöktetését tervezte. Érdekes jelenet lehetett, ahogy a két férfi versenyt pucolt krumplit a konyhában, hogy bizonyítsa saját nélkülözhetetlenségét a házimunkában – míg a nő csak nevetett kakaskodásukon. Egészen addig, míg „Egy szép napon azonban vége lett a kedélyes világnak, mert Gyuri egyszer épp abban a pillanatban lépett be a konyhába, mikor Jacques megcsókolt. Gyuri a küszöbön megkezdett mondatát még befejezte (egy kissé élén-

kebb hangon, mint ahogy elkezdte), s mi háttal állva az ajtónak, még nem tudhattuk, hogy észrevett-e valamit. De ez a kétségem nem sokáig tartott, mert mihelyt egyedül maradtam a konyhában, Gyuri nem éppen számos, de annál erőteljesebb pofonnal igyekezett lecsillapítani magát.¹³

A megsértett Faludy, hátrahagyta társait, és arab ruhát öltve, Amár társaságában a sivatagba vetette magát: ekkor, 1941 februárjában–márciusában kereste föl a Draa völgyét, Zagorát, a Mauretániai-sivatagot, életre szóló élményanyagot és ihletet gyűjtve.

Egy éves és egy hónapos marokkói emigráció után 1941 júliusában lett együtt az amerikai vízum és az utazáshoz szükséges pénz, hogy nekivághassanak a két hónapos hajóútnak.

Az újvilági fogadtatás ijesztőre sikeredett: két hétre internálótáborba zárták a házaspárt. Végül barátaik hozták ki őket. New Yorkban telepedtek le, egy 1942-es, a feleség előli újabb elrohanás három hónapos detroiti korszakát leszámítva.

Faludy az USA-ban bekapcsolódott a Szabad Magyar Mozgalom munkájába. A Jászi Oszkár, Fényes László, Kéri Pál, Vámbéry Rusztem, valamint a távoli rokon, Szilárd Leó által fémjelzett csoportosulás a polgári radikális emigráció oszlopa volt. Faludy a korabeli emigráns viszonyokhoz képest színvonalas lapjuk, a *Harc!* szerkesztője lett. Az újság szinte családi vállalkozásban készült: felesége terjesztette, együtt rakták borítékokba, s volt olyan 1944-es szám, mely egészében lakásukon íródott. Faludy a lapban számos cikket publikált – a Magyarországon fellelhető lapszámokban mintegy százat olvashatunk. Kezdő újságíróként prózastílusa még kiforratlan: tulajdonképpen ez az a tapasztalat, mely előkészítette második emigrációjának vagy az 1990-es évekbeli kiforrott, minőségi publicisztikáját. Ráadásul számos később ismertté vált történetét már ekkor földolgozta, így a *Két esztendő Északafrikában* sorozat a *Pokolbeli víg napjaim* előzményének tekinthető.

Faludy 1943 februárja és 1945 decembere között az amerikai hadseregben szolgált, végül káplárként szerelt le. Kiképzésére hat támaszponton került sor, az eltávozások során további helyeket ismerhetett meg, a Yellowstone-tól San Franciscó-ig. A kiképzést követő életszakasz viszont a legrejtélyesebb Faludy egész életében.

A közönség, illetve a biográfiák egyként úgy tudják, hogy katonaként végigharcolta a csendes-óceáni front békaugrás-hadműveleteit: küzdött Alaszkában (Kodiak szigetén), az Aleut-szigeteken, Gudalacanalban, Új-Guineában, a Szamoa-szigeteken (Pago Pagónál), a Tarawa atollnál, Tahitin és a Fülöp-szigeteken, és épp Japán lerohanására, s az ezzel járó valószínű halálára készültek, mikor az ellenfél kapitulált.

Ugyanakkor mind 1946-os, Amerikából írt magánlevelében,¹⁴ mind 1948-as, már itthon publikált, katonáskodását feldolgozó memoárjában még ennek ellenkezőjét állította. Ezek szerint ő harcolni szeretett volna, azonban széles körű ismeretei miatt ezt nem engedték meg neki: francia és német nyelvre, kulturális ismeretekre kellett oktatnia a leendő megszálló tiszteket. Ahogy utóbbi, méltatlanul elfeledett kötetében megírja az ellenvetést: „A maguk nevelésére 2000 dollárt fektettünk be,

nem is számítva a kamatokat. Azt hiszik, kiengedjük magukat a frontra, hogy egy háromcentes ellenséges golyó 1999 dollár és 97 centünket elvigye?”¹⁵

Faludy az 1980-as évekig írásaiban következetesen ez utóbbi változatot hirdette; ekkortól kezdett csendes-óceáni hadi élményeire hivatkozni. Ugyanakkor még 2006-ban is adott olyan interjút, mely szerint összesen három éjszakát töltött a fronton.¹⁶

Miután mindkét, egymásnak ellentmondó változatot Faludy állította, alapos kutatás nélkül nem dönthető el, valójában melyik is az igaz. Magam valószínűbbnek érzem azonban, hogy Faludy a hátországban töltötte az 1943/44-es időszakot. Nemcsak az idézett részlet miatt is – hogy ez sokkal logikusabb döntés lehetett a hadsereg részéről –, hanem azért is, mert ez a változat számos, amúgy megmagyarázhatatlan életrajzi ténytet rögtön érthetővé. Megokolja, miért nem szerepel amerikai levéltári forrásokban a harcoló katonák között. Megmagyaráz olyan kronológiai zavarokat, mint hogy kik ellen is harcolhatott volna a Kodiak szigeten – ahonnan már egy esztendővel korábban kifüstölték a japánokat az amerikaiak. Vagy érthetővé tesz egy, az OSZK-ban őrzött hagyatékban található érdekes dokumentumot. A fiától, Andrew Faludytól 1975-ben kapott levélre a költő elkezdte fölírni azokat a városokat, melyekben élete során megfordult. Az időrendben szereplő ötvenöt helynév nem teljes – kifejejtette latin-amerikai előadókörútját –, feltűnően nélkülözi viszont az óceániai színteret.

Valószínű, hogy részt akart venni a háborúban fegyveresen is, ám ehelyett tudásával kellett a hadviselő Amerikát támogatnia, s említett rövid harctéri látogatásai katonai újságíró szerepéhez kapcsolódhattak.

1944 végén barátai kérésre New Yorkba helyezték át, ahol szótárkészítéssel, angol nyelvű katonai lap szerkesztésével bízták meg, s ismét lett ideje a Harc!-nak írogatni. Leszerelését követően 1946. április 26-án, hét és fél évnyi távollét után térhetett haza.

Az első emigráció érdekessége, hogy Faludy nem szakadt ki Magyarországi irodalmi életéből. Párizsból rendszeresen küldte haza verseit, adatolható, hogy keletkezésük után egy hónappal már a Népszavában megjelentek ezek. De Marokkóból is postázott leveleket, verseket, melyek reprezentatív költészeti antológiába is bekerültek. Itthon pedig tetőfokán izzott a Villon-láz, a féltékeny pályatárs szavaival „Dél előtt Villon-dél előttök voltak, délután Villon-délutánok, este Villon-esték”¹⁷. A verseskötetből csak 1940-ben három kiadás jelent meg. A front megérkezése, az ostrom persze megakasztotta az irodalmi életet – ám átvonulása után újra fölkapták Faludyt: 1945-ben még hazatérése előtt újra kiadták önálló verseskötetét és Heine-fordításait.

Az első emigráció legnagyobb irodalmi szerepe, hogy földrajzilag és kulturálisan is szélesre tárta élete és művei színterét. Petőfivel szemben Faludy nem Grazba jutott el katonaként, hanem – legalább – San Franciscóba, és amikor szédítő csúcsról nézett alá, nem a füzéri várhegyen járt, hanem a Long Peak gleccserénél. Kitégította a magyar irodalom horizontját, tájverseivel irodalmunkban addig ismeretlen vidékek atmoszféráját adta vissza. Ahogy az addig itthon kevesek által ismert arab iroda-

lommal is közvetlen kapcsolatba került, melynek nyílt szexualitása, alkalmankénti homoerotikája kihatott egész későbbi életművére.

Jegyzetek

- ¹ Pl. Pomogáts Béla: *Faludy György*. Budapest, 2000, 10.; [Faludy György:] *Faludy élete képekben*. Budapest, 2000, 5.
- ² *Faludy élete képekben*, Budapest, 2000, 47.; az okokról vö. uő: *Pokolbeli víg napjaim*. Budapest, 1987, 7–16.
- ³ Faludy György Gábor Andornak, Párizs, 1939. május 8., MTA.
- ⁴ Fényes László Faludy Györgynek, Marseille, 1941. március 3., Valynak szóló utóirat, OSZK.
- ⁵ A bécsi Theaterbibliothek színlapgyűjteménye szerint legalábbis sem a Theater in der Josephstadt, sem a salzburgi ünnepi játékok nem tüntették föl közreműködőként, pedig Faludy szerint ezekben játszott (*Pokolbeli víg napjaim*, 44.; Menora. Egyenlőség, 1969. augusztus 2., 5.; *Faludy élete képekben*, Budapest, 2000, 40.). Ugyanakkor brémai és grazi egy-egy éves társulati tagságát tanúsítják a színészszervezet könyvei. Grazi sikerére egy komédiában példa: Bratscher, Hans: *Grazer Theater*. In *Mariborer Zeitung*, 1932. október 14., 7. Szeretőkéről és kisebb szerepekről írt Faludy: *Pokolbeli víg napjaim*, 44., Menora. Egyenlőség, 1969. augusztus 2., 5.
- ⁶ Vö. az idézett balladában: „drága testét / ...minden jöttmentnek szabad volt szeretni.”
- ⁷ Három évtizeddel későbbi visszaemlékezése és a korabeli telefonkönyvek alapján az Hôtel du Cèdre a Ibis rue Lacépède alatt, vö. „Jártam is a Rue Lacepede-ben, hogy visszakapjam őket, de a hotel megszűnt”: *Pokolbeli víg napjaim*, 39.; Menora, 1969. június 28., 5.; *Jegyzetek a kor margójára*, Magyar Hírlap, 1994. június 18.; Ahogy tetszik II.
- ⁸ Csiszár Gábor: *Előszó*. In Faludy György: *Elfeledett versek*. Pécs, 2010, 6.
- ⁹ Havas Endre naplója, 1941. június 21., PIM V. 5766/4.
- ¹⁰ Uo., 1940. július 20.
- ¹¹ Uo., 1940. augusztus 18., 28., 29.
- ¹² Uo., 1940. július 28.
- ¹³ Leimdörfer Valéria Havas Endrének, Marrakech, 1941. február 19., OSZK.
- ¹⁴ Faludy György: *Amerikai jelentés*. Haladás, 1946. február 14., 5; február 21., 6.; február 28., 2.; március 21., 2.
- ¹⁵ Faludy György: *Mars szekerén*. 18. *Az egyetemi hadosztály*. Dolgozók Világlapja, 1947. szeptember 20., 8.
- ¹⁶ Bóta Gábor: *Én voltam a kézirat*. *Beszélgetés Faludy Györggyel*, Kritika, 2006. 2. sz., 3.
- ¹⁷ Mészöly Dezső: *Villon Magyarországon*. [Budapest], [1942], 14.